

ПРОСТОРОВА РЕГУЛЯЦІЯ ВІДНОСИН МІЖ ЛЮДЬМИ ЗА ДОПОМОГОЮ СИМВОЛІЧНИХ КУЛЬТУРНИХ ЗАСОБІВ

Регулюючи відносини між людьми в процесі спілкування слід враховувати соціальний престиж, національно-етнічні ознаки, стать, вік, характер взаємовідношень, екстравертність-інтровертність й інші особистісні характеристики.

Регулируя отношения между людьми в процессе общения нужно учитывать социальный престиж, национально-этнические особенности, пол, возраст, характер взаимоотношений, экстравертность-интровертность и другие личностные характеристики.

Regulating relations between people in the process of communication it is needed to take into account their social prestige, nationally-ethnic features, half, age, character of mutual relations, ekstravert-intravert and other personality descriptions.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Древнє китайське мистецтво Фен-Шуй розглядає людину й все, що її оточує, як єдину структуру в прагненні приведення її до стану максимальної гармонії. Фен-Шуй стосується простору. Це може бути як простір країни, краю, міста, квартири, так і письмового столу. Все це взаємозалежне. Китайське прислів'їв гласить: "Якщо в домі порядок, країна живе в спокої. Якщо в країні порядок, світ живе в спокої". Китайські мудреці чудово розуміли, що місце, де живе людина, впливає на якість її життя. Правильне розташування об'єктів для прихильників Фен-Шуй – священне мистецтво. Скажи мені, де ти – і я скажу хто ти – ключовий символ справжнього Фен-Шуй.

Людина щораз більше втручається у просторову організацію буття, розширюючи границі як у бік "дна", так і у бік "стелі". Показовою характеристикою руху в напрямку "дна" є твердження нанотехнологів, які працюють з речовиною на рівні окремих атомів, що "там внизу дуже багато місця". Очевидно, що ефективна просторова організація в межах цього місця обіцяє суттєві вигоди. Космічні досягнення та космічні плани людини теж свідчать про доволі активний рух у напрямку "стелі". Хоча очевидно, що основні досягнення в цьому напрямку ще попереду, а сьогодні просторова організація космічних об'єктів використовується передусім окультними науками, наприклад, астрологією. Очевидно, що увага людини як у давнину так і тепер акцентуватиметься на просторах, адекватних до її розмірів, тобто на просторах від стола до міста. З іншого боку, глобалізація ставить багато питань

щодо просторової організації життя людини у межах цілої планети Земля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Спеціальні дослідження простору як фактору поведінки людей та їх відношень стають предметом інтересу сучасних вчених – антропологів, етнографів, психологів, політологів й інших представників соціального напрямку. В зоні зіткнення даних наук перебуває проксеміка, – наука, яка досліджує особистий й громадський простір й сприймання його людиною.

Е.Холл [1] спираючись на етологічні дослідження територіальної поведінки тварин виділив три рівня проксемічної поведінки: *перший* – витікає із філогенетичного минулого людей (територіальність, феномен натовпу); *другий* – з психофізіологічного процесу сприйняття; *третій* – із структурування простору в залежності від впливу культури.

Р.Парк [2] досліджуючи проблему проксемічної організації простору, використовує термін "соціальна дистанція", в якій виділяє ступені й рівні розуміння інтимності, що характеризують міжособистісні й суспільні відношення. Згідно з позицією Ю.А.Сорокіна [3], реальну основу соціальної дистанції складають об'єктивні (професійні, демографічні) відмінності між соціальними групами.

А.Б.Купрейченко, аналізуючи проблему дистанції, виділяє три основних підходи до її вивчення. *Перший* притаманний для вивчення міжособистісних відношень, де дистанція між тими хто спілкується визначається їх

симпатіями й взаєморозумінням. *Другий* – досліджує міжгрупові відношення. Дистанція при цьому залежить від об'єктивних соціальних, національних, гендерних та інших відмінностей. Згідно з третім підходом під дистанцією розуміється фізична відстань, яку індивід прагне зберегти в ході спілкування.

Р.Зоммером [4], дослідником соціально-психологічної проксемики висунуто поняття “особистий простір” (“personal space”), згідно з яким символічна регуляція залежить від 1) розміру “особистого простору”; 2) емоційного заповнення й особистої “ваги”; 3) різних реакцій пов'язаних з порушенням кордонів й вторгненням інших в особистий простір. Особистий простір динамічний: із скороченням дистанції емоційне напруження зростає і, навпаки, із збільшенням – падає. Вторгнення в зону персонального простору призводить до змін поведінки суб'єкта, зокрема, його пози.

Цікавою є гіпотеза М.Аргайла [5] щодо рівноваги між такими структурами поведінки, як дотики, контакт очей і дистанція. Передбачається, що інтенсивність вживання кожного із них зворотно пропорційна інтенсивності інших. Якщо один із елементів використовується більш інтенсивно ніж інші, відбувається зменшення їх інтенсивності. Наприклад, чим далі відстань і менш можливі дотики, тим інтенсивніше контакт очей.

В.О.Лабунська [6], розглядаючи проблему просторової організації, пише, що вибір дистанції спілкування визначається соціальним престижем осіб, що спілкуються, національно-етнічними ознаками, статтю, віком, характером взаємовідношень. Досліднику особливо важливо знати зв'язок між протіканням процесу спілкування і розташуванням співрозмовників відносно один одного в просторі.

На думку В.А.Пісачкіна [7], проксемика, як область знання, базується на еволюційній ідеї, яка свідчить про те, що коріння культури ведуть в біологічне минуле людини. Дослідження антропологів показують, що виявлено багато схожого в потребах і цінностях різних культур в зв'язку з відношенням до простору. Водночас, культурні навички і життєві реакції різних народів вимагають глибокого

й тонкого розуміння для чого необхідне знайомство з їх кардинальними відмінностями, обумовленими оточуючим середовищем, а також звичками і нормами, які неможна звести до єдиних норм і звичок.

Сучасну проксемику цікавлять вербальна і невербальна діалогічна поведінка людей в комунікативних просторах, а також культурні функції і смисли того простору і просторових об'єктів, які мають безпосереднє відношення до людини.

Виклад основного матеріалу. Проксемічна поведінка – це реакція психіки на оточуючу дійсність, яка утворює культурні форми поведінки. На думку І.В.Грошева, простір, обжитий людиною є соціально структурованим й символічно засвоєним. Цей факт важливий для розуміння соціальної поведінки чоловіків і жінок, який відображає ієрархічний порядок, оскільки чоловіки і жінки живуть в різних символічних просторах.

Проксемічний символізм “усамітнення” і “скупчення”. Вагомим напрямком вивчення психології середовища є визначення позиції людини відносно дистанції, яку вона вважає оптимальною для взаємодії. Вчені виділяють два основних терміни, які описують характер цих представлень: “усамітнення” і “скупчення”. Проблема “усамітнення” відома в психології як “персональний простір”. В рамках проксемики в ході дослідження оптимальної організації простору спілкування, особливо за допомогою психомоторних символів, виявлено наявність в людини достатньої кількості уявлень відносно того, в яких ситуаціях, яка дистанція є доцільною. М.Аргайл розробив шкалу “організації фізичного простору” в якій позначені різні дистанції, найбільш придатні для інтимного, ділового спілкування й для публічного виступу. Інша сторона цієї проблеми успішно досліджувалась психологами Естонії. Т.Нійт, вивчаючи питання відносно того, яке значення мають просторові характеристики як для людей з різними індивідуально-психологічними особливостями, так і для представників різних культур, прийшов до висновку, що справа коріниться не лише у виборі дистанції спілкування, але й в загальній

потребі людини у відповідному “усамітненні”. Ця психологічна потреба тісно пов’язана із соціальними умовами її реалізації. На думку І.Альтмана, “усамітнення” позначає таку міру соціальної стимуляції, при якій людина здатна оптимально взаємодіяти. Це обумовлено тим, що “особистісний простір” гарантує індивіду можливість приймати рішення відносно того, яку інформацію про себе він готовий передати партнеру й за яких обставин.

Інша сторона цього питання – “скупчення” людей, їх перебування в натовпі й взагалі в системі домінуючої тисняви. В даному випадку це вже не питання тісноти в квартирі, а світовідчуття людини в ситуації будь-якого масового зборища. Сенситивність до “усамітнення”, як правило, корелює з крайнє негативною оцінкою будь-якого “скупчення”. Перевага до тієї чи іншої сторони альтернативи “усамітнення-скупчення”, будучи об’єднаною терміном “територіальність”, виступає значимою перемінною в оцінці індивідом оточуючого світу. Незважаючи на те, що ці оцінки можуть бути і суто ситуативними, в підсумку, вони здатні впливати і на більш загальну картину світу. Наші дослідження показують, що людині притаманно підтримувати відповідний рівень просторового контакту з іншими, а його успішність/неуспішність визначає в значній мірі не лише психічний стан індивіда, але й ефективність його діяльності. Загроза персональному простору приводить до підвищення його значення, наслідком чого є, з одного боку, ще більша ідентифікація з цим простором, а з другого – поштовх до сприйняття світу через призму сприйняття свого простору.

Отже, взаємовідношення з середовищем є функцією соціальної обумовленості проксеміки, найбільш стійкі характеристики якої складають основу символічної регуляції взаємин між людьми.

Взаємодія із середовищем неминуче виникає в будь-якому акті професійної діяльності, де постає мета, для досягнення якої необхідна взаємодія з іншими учасниками й сумісне подолання перешкод. При цьому організація фізичного простору, в якому задіяні учасники, предмети й властивості самого середовища набувають особливої форми у вигляді розташування,

дистанції, ресурсів. Дані функції визначаються не лише цілями діяльності, але й соціальними нормами. Психологічна сутність проксеміки полягає в тому, що як дистанція між учасниками спілкування, так і їх взаємне розташування, залежить від відношення до себе, один до одного й діяльності. Це означає, що в проксеміці представлена система відношень особистості, яка зафіксована в організації оточуючого простору. В даному просторі можна виявити не лише самооцінку, але й рівень бажань та нахилів особистості, особливості емоційної та символічної регуляції, міжособистісної взаємодії зародження конфлікту, міжгрупову динаміку й інші зміни в поведінці учасників спілкування.

Проксемічні символи та регуляція взаємин. На просторову організацію спілкування впливає ряд символів. Прийнято виділяти *фіксовані*, *напівфіксовані* й *неформальні* символічні відстані. Перші дві відносяться до предметів, третя – до людей. Відстань до співрозмовника є найбільш релевантним фактором в спілкуванні. Вона залежить від символів статі (*postsure and sex symbol*), негативного чи позитивного сприйняття спілкування, можливості дотику до співрозмовника (*kinesthetic symbol*), можливостей дивитись в очі співрозмовнику, відчуття фізичного тепла від співрозмовника, запаху, голосу.

Результати ряду досліджень [2, 8, 9] дозволяють виділити наступні джерела варіацій символів в дистанції спілкування: стать, вік, етнокультурна належність, тема розмови, обстановка, фізичні характеристики, емоційний і оціночний настрій, характеристики взаємовідношень співрозмовників і риси особистості.

Символи статі в проксемічному просторі проявляються по-різному. В природній взаємодії (коли люди не знають, що за ними спостерігають) жінки схильні розмовляти на більш близькій відстані (не залежно від статі співрозмовника), а ніж чоловіки. Більшість чоловіків менш ретельно слідкують за дотриманням дистанції й характеру взаємовідношень, але в цілому тримаються на більшій відстані від співрозмовника порівняно з жінками. Ця тенденція простежується з перших днів життя й триває в дорослому віці.

Очевидність меншої дистанції діалогу для жінок підтверджують не всі методи дослідження. В ряді експериментів досліджуваних просили зайняти комфортну дистанцію відносно фотографій людей. Встановлено, що використання таких не натуралістичних методів, не свідчило однозначно, про те, що жінки віддають перевагу значно меншій дистанції під час спілкування. Скоріш за все, причина коріниться в емоційному тоні спостерегаємої зустрічі. В природних експериментах емоційний фон зустрічі, як правило, завжди дружній чи нейтральний. В менш природних умовах досліджувані могли по-різному уявити собі співрозмовника, наприклад: представити ту чи іншу людину як злу чи занадто сувору, а не приємну чи добру. В такому випадку статеві відмінності носили подвійний характер, при якому жінки (в порівнянні з чоловіками) формували меншу дистанцію з дружельюбними співрозмовниками (що підтверджується природними експериментами), але більшу дистанцію – з чужими. Така дивергенція може призвести до сумарного зникнення статевих відмінностей в подібного роду експериментах. Виявилось, що жінки віддають перевагу більш близькій дистанції до тих пір, поки спілкування приємне або нейтральне.

Інший шлях щодо розуміння статевих відмінностей у виборі дистанції – полягав у з'ясуванні наскільки символ статі іншої людини впливає на встановлення відстані. Виявлено, що люди підходять до жінок ближче, а ніж до чоловіків. При цьому пари “жінка-жінка” взаємодіють на найбільш близькій відстані, а пари “чоловік-чоловік” – на самій віддаленій, в той час, як різностатеві пари спілкуються на середніх дистанціях. Цей паттерн підтверджувався в спостереженнях за татарами, болгарями, молдаванами, вірменами та українцями.

На основі вищевикладеного можемо передбачити, що відбудеться, якщо хтось (чоловік чи жінка) вклиниться в особистий простір, присівши чи зупинившись досить близько. Швидше за все люди відійдуть від представника чоловічої статі, який вторгся в особистий простір. Це означає, що люди очікують, що чоловіки будуть триматися на більшій відстані, в протилежному випадку це може роздратовувати інших.

Пояснюючи статеві відмінності у виборі дистанції, варто звернутися до досвіду раннього дитинства. Одні й ті ж стимули можуть заставити батьків поставити маленького хлопчика на підлогу (в манеж), а маленьку дівчинку підхопити на руки (посадити на найближчий високий стілець). Хлопчику частіш за все дістаються іграшки, діяльність з якими вимагає більше простору, нерідко – за межами домівки (футбольні м'ячі, машинки). Дівчаткам, навпаки дарують ляльки, лялькові домівки й іграшки, які вимагають менше простору й заохочують активність на камерну атмосферу.

Хоча наші спостереження й підтверджують, що хлопчики в своїх іграх використовують більше простору, а ніж дівчата, ряд вчених вважає, що для пояснення статевих відмінностей в дистанціях спілкування не варто покладатись лише на досвід раннього дитинства. В значній мірі, розгадка відмінностей в необхідному особистісному просторі лежить в особливостях людини й в соціальній орієнтації чоловіків і жінок. Наприклад, якщо жінки більш соціальні, в спілкуванні почувають себе комфортніше й більш розташовані до нього, вони віддадуть перевагу більш близьким дистанціям, які, символізуюватимуть теплоту, довіру. Згідно з теорією соціальних ролей, статеві відмінності в соціальній поведінці визначаються теперішньою, або майбутньою роллю, яку грає людина.

Жінки традиційно відіграють більш особистісно-орієнтовані й просоціальні ролі, й тому слід очікувати, що репертуар їхньої соціальної поведінки (включаючи символічне спілкування) відобразатиме таку орієнтацію.

Досліджуючи вікові характеристики проксеміки, з'ясовано: чим більша різниця у віці між людьми, тим більша відстань між ними. Під час спілкування з ровесниками ми розташовуємось дещо ближче, а ніж з людиною старшою за нас по віку [8]. Якщо дистанція відображає, наскільки комфортно ми почуваємо себе із співрозмовником, логічно передбачити, що з людьми нашої вікової групи ми будемо взаємодіяти з більш близької відстані. Як правило, дистанція спілкування поступово зростає з шести років до раннього підліткового віку, потім встановлюються дорослі норми.

Окрім того, дорослі схильні покладати на старших дітей відповідальність за розуміння цих норм. Дані показують, що по мірі того, як людина дорослішає, дотримання дистанції й ряд її жестів стають більш витонченими й менш очевидними для оточуючих.

Відмінності в дистанції спілкування мають і національну обумовленість. Якщо представники однієї нації, наприклад, китайці, привикли до перенаселеності, то татари віддають перевагу широкому відкритому простору й люблять зберігати дистанцію. У кожного народу існують свої звичаї встановлювати й підтримувати контакти на відповідному рівні. Ці норми встановлюються кожним новим поколінням. У багатьох європейців інтимна зона простягається лише на 20-30 см, а інколи й менше. Ця ж зона в представників Шрі-Ланки складає 46 см, й тому неспівпадання зон в різних культурах може призвести до взаємного нерозуміння й неправильного судження людей однієї культури про людей іншої культури [8].

О.Уотсоном [9] описано ряд спостережень за представниками “контактних” і “неконтактних” груп. “Контактними” називають співрозмовників, які розташовуються по відношенню один до одного фронтально, спілкуються з більш близької відстані, частіше дотикаються один до одного й зустрічаються поглядом, а говорять при цьому голосніше.

Більшість досліджень показує, що спілкування між представниками різних рас відбувається на більшій відстані, а ніж, якщо співрозмовники відносяться до однієї раси. Шерер, стверджує, що будь-які відмінності між афро-американцями і білими можуть бути обумовлені соціально-економічними факторами й не відносяться до етнічного фону. Дане дослідження виявило, що діти із сімей середнього класу зберігали при спілкуванні більшу дистанцію, а ніж діти із сімей з більш низьким доходом, але між юними афро-американцями і білими із сімей з однаковим доходом відмінностей не було. Оскільки норми дистанцій спілкування вивчені, доречно передбачити, що люди (незалежно від кольору шкіри або етнічного походження), які живуть поруч, будуть мати однакові уявлення про зручну дистанцію для взаємодії у порівнянні з тими, хто виріс

в різних частинах міста, району чи країни.

Е.Еріксон встановлював, наскільки зміни відстані (наближення чи віддалення) пов'язані з якимись параметрами діалогу. Вивчаючи поведінку, яка сприяла бесіді, виявлено, що зміни відстані можуть відмічати важливі частини розмови (наприклад: початок, закінчення і зміну теми). Р.Соммер, досліджуючи межі відстані, на якій відбувалося спілкування, використовував безособистісні теми, які очевидно, не впливали на вибір дистанції. Особистісні теми можуть вимагати для розмови меншої дистанції, якщо інші фактори, що відносяться до особистих, не нейтралізують його.

Проведений аналіз літератури показав, що на визначення дистанції здійснюють вплив зовнішні символи, тобто будь-яка інформація, яка значима для людини, має дві сторони: внутрішню і зовнішню. Відповідно обмірковування людиною отриманого досвіду дозволяє встановити особистісну дистанцію. При цьому, як відмічає Б.В.Кайгородов “якщо ці дистанції не узгоджені, то спостерігається великий розрив або навпаки, відмічається зливання хоча б в наближеному вигляді” [8].

Очевидно, що соціальні установки обумовлюють великі відмінності в тому, як далеко ми стоїмо від співрозмовників. Група гостей на вечоринці з коктейлями вимагає інших дистанцій, а ніж теплий вечір в гостинній кімнаті з дружиною чи іншою близькою людиною. На відстань в спілкуванні впливає освітлення, температура, шум і наявність вільного місця. Деякі автори висунули гіпотезу, що по мірі збільшення розміру кімнати люди схильні сидіти ближче один до одного. Шумні міські вулиці можуть спонукати стояти ближче один до одного, а ніж під час спілкуванні в будівлі. Якщо обстановка сприймається як формальна або незнайома, можна передбачити, що від незнайомих людей співрозмовники будуть триматися подальше, а до знайомих поближче.

Встановлено, що на відстань між співрозмовниками впливає ріст людини, який в очах сторонніх не завжди дорівнює фактичному, а часто залежить від соціального статусу. Нами підтвердженню ряд гіпотез про те, що існує чіткий зв'язок між ростом співрозмовників і дистанцією, на якій ведеться розмова: чим вище чоловік,

тим ближче він прагне наблизитися до співрозмовника, і навпаки, чим менший його ріст, тим більший відстані він віддає перевагу. У жінок спостерігається протилежна залежність. Якщо співрозмовники різного росту, встановлюються такі відстані за яких добре видно обличчя. Також очевидно, що тучні люди дотримуються під час взаємодії більшої відстані. В ході ряду експериментів досліджуваним повідомлялось, що той з ким вони повинні були спілкуватися налаштований “дружелюбно” або “вороже”. Недивно, що під час взаємодії з “вороже налаштованою” людиною обирались більші відстані.

Аналогічно в ситуаціях, коли досліджуваних просили дружньо поговорити з кимось, вони вибирали більш близькі відстані, а ніж ті, на яких необхідно було “дати зрозуміти іншому, що він вам нецікавий”. Виявилось, що вплив дружелюбних і недружелюбних відношень на відстані проявляється навіть у дошкільників. Кількість недружелюбних дій було прямо пропорційно відстані, яку підтримувала жертва таких дій протягом всієї взаємодії. Однак відстань могла бути меншою, якщо поряд з агресивною дитиною клали іграшку. В деяких випадках гнів заставляє нас відходити від інших, а якщо людина прагне помсти, – може й наблизитись. Зміни в нашому емоційному стані можуть інколи призводити до більших відмінностей в тому, як близько чи далеко ми хочемо бути від інших.

Експерименти Юмашевої О.М. виявили, що ми можемо говорити про іншу людину, в багатьох відношеннях основується на відстані. Досліджуваним пропонувалось задавати незнайомим людям питання і про себе, оцінювати їх дружелюбність, агресивність, домінування, екстраверсію та інтелект. Інтерв'юємим пропонувалось підходити на різні дистанції, а відповіді на запитання давати стандартні. Виявилось, що чим більша відстань, тим гірші оцінки. Так, при однакових рівних умовах люди, які вибирали більш близькі відстані, часто видавались налаштованими більш тепло, були більш чуйні й зрозуміліші.

Прагнучи завоювати схвалення інших людей, ми зменшуємо дистанцію спілкування – в протиположних випадках, коли

ми з тих чи інших причин маємо намір уникнути схвалення. Як зазначає А.Меграбян, відстань спілкування корелює зі ступінню негативного відношення до співрозмовника.

Нами неодноразово доводилось, що дистанція спілкування змінюється в залежності від відношень між співрозмовниками. Незнайомі люди розпочинають бесіду на більшій відстані, а ніж знайомі, а знайомі – дещо далі, а ніж друзі. Подібно дорослим, діти тримаються на більшій відстані з незнайомими, недружелюбними або погрожуючими людьми, вчителями і людьми ендоморфного типу тілобудови. Ці та інші спостереження свідчать про те, що чим ближчі відношення, тим коротше дистанція під час бесіди. Однак очевидно, що ми очікуємо, що ближче відповідної точки ніхто до нас не підійде незалежно від близькості відношень. Навіть дуже близькі люди не завжди будуть взаємодіяти з нами на мінімальних відстанях через коливання їхніх відношень до нас та факторів, що впливають на зміну відстані.

На дистанцію спілкування мають вплив і такі символи, як соціальний престиж, інтроверсія-екстраверсія, зміст спілкування. Дистанція спілкування залежить і від зовнішніх символів: величини приміщення, освітлення та ін.

Відносно впливу інтроверсії і екстраверсії на просторові відношення написано чимало. Стверджувати щось категорично не слід, але в цілому очевидно, що інтровертам притаманна тенденція стояти далі за екстравертів. Тривожні люди підтримують більшу дистанцію, а більш близькі відстані характерні для людей з високою самодостатністю, які мають потребу в спілкуванні й не схильні до авторитаризму. Люди з різними особистісними відхиленнями можуть продемонструвати в експериментах різну просторову поведінку: розташовуватись під час спілкування досить далеко чи досить близько.

Соціальний або публічний вид територіального простору особистості в багатьох питаннях визначається тією соціальною роллю, яку індивід приймає на себе в ході соціалізації свого “Я”, і тим соціальним рангом, якого він досягає в процесі свого розвитку. Люди схильні

Питання психології

співвідносити реальну просторову відстань між співрозмовниками з тією умовною соціальною дистанцією, яку вони відчують при спілкуванні. Людина прагне триматися на більшій відстані від власного начальника в порівнянні з тими, кого вона вважає рівною собі за соціальним статусом. Як правило, співрозмовники одного соціального статусу підходять один до одного ближче, а ніж начальник і підлеглий. Саме тому, ті, хто наполегливо прагне триматися на досить близькій відстані, видаються нав'язливими й безпардонними, а ті, хто навпаки відсторонений, видаються стриманими й високомірними. Дотримання інтимної, особистісної, соціальної і публічної зон спілкування допомагає дотримуватись субординації й уникати конфліктів.

Величина особистої зони кожної людини залежить від щільності населення тієї області, де вона виросла. Люди, що виросли в рідконаселених сільських районах, вимагають більшого простору в порівнянні з тими, хто виріс в густонаселених містах. За тим, як людина далеко висуває руку для рукоштовкування, можна визначити, виросла вона у великому місті чи у віддаленому селі [8].

Висновок. Символи, які впливають на встановлення проксемичної дистанції – різні. Психологія володіє даними, які свідчать, що

зміна міжособистісної дистанції в рамках культурного стереотипу носить груповий характер, наприклад збільшення дистанції спілкування з особами які старші за віком, віддаленість від “незнайомих”, наближеність до “родичів”. При цьому жорсткість стереотипу культурної поведінки чіткіше виступає в осіб з підвищеною тривожністю. Високий рівень тривожності, як фактор неповної адаптації, викликає реакцію “втечі”, що проявляється у збільшенні дистанції. Вибір дистанції спілкування здійснюється несвідомо, але, людина завжди реагує, якщо реальна дистанція не відповідає нормі.

На вибір дистанції в спілкуванні впливають соціальний престиж тих хто спілкується, національно-етнічні ознаки, стать, вік, характер взаємовідношень, екстравертованість-інтровертованість та інші особистісні характеристики. Порушення оптимальної дистанції сприймається партнерами негативно, тому вони прагнуть її змінити, що призводить до виникнення “ефекту рухливого спілкування”.

Отже, людина в різних ситуаціях спілкування активно змінює простір, встановлює оптимальну дистанцію взаємодії, яка б відповідала об'єктивним і суб'єктивним перемінним.

Література

1. Hall E.T. Distance in your communication / E.T.Hall, L., 1965. – 231 p.
2. Park R.E Introduction to the Science of Sociology / R.E.Park, E.W.Burgess. – Chicago, 1921. – P. 24.
3. Сорокин Ю.А. Вербальное и невербальное поведение с этнопсихологической точки зрения / Ю.А.Сорокин // Язык и культура. – М., 1987. – С. 21-34.
4. Sommer R. Personal space: The Behavioral Basis of Design / R.Sommer. – Prentice Hall, 1969. – P. 55-57.
5. Argyale M. Nonverbal communication in human social interaction // M.Argyale, Nonverbal communication. – Cambridge, 1972. – P. 243-268.
6. Лабунская В.А. Психология затрудненного общения / В.А.Лабунская, Ю.А.Менджерлицкая, Е.Д.Бреус. – М.: Академия, 2001. – 324 с.
7. Писачкин В.А. Социология жизненного пространства / В.А.Писачкин. – Саранск: Изд-во Морд. ун-та, 1997. – 176 с.
8. Юмашева Е.М. Психолого-акмеологическое развитие проксемики в профессиональной культуре педагога: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13. / Юмашева Елена Михайловна. – Тамбов, 2007. – 171 с.
9. Watson O.M. Proxemic behavior: A cross-cultural study / O.M.Watson. – The Hague: Mouton, 1970. – P. 40-43.